

MESTYÁN ÁDÁM

Szíria trónja

Az újkori arab államok történetének elfeledett epizódja, hogy 1920-ban egy pár hónapig királyság volt Damaszkuszban. Általános vélemény szerint a városi előkelők Fejszállal (1883–1933), a mekkai emír fiával egy kétségbeesett kísérletet tettek, hogy a terület ne kerüljön a mandátumrendszer hatálya alá. A franciák nem fogadták el, hogy a nekik jutó területen egy független állam legyen, így megtörték a friss szíriai sereget, és száműzték Fejszál királyt 1920 júliusában (öt egy évvel később a britek kárpótolták Irakkal). Ez a rövid előtörténete a francia népszövetségi mandátumnak ezen a területen.¹

Ennek a tanulmánynak két célja van. Egyrészt rekonstruálni ezt a kevésbé ismert epizódot a magyar olvasók számára. Hogy jöhetett létre egy királyság Damaszkuszban éppen akkor, amikor császárok buktak világszerte? *Mi* volt (pontosabban *hol* volt) Szíria 1918 és 1920 között? Mit értettek királyságon arabul ebben a pillanatban? Van-e egyáltalán jelentősége ennek a pillanatnak az újkori történelemben? Az elemzés voltaképpení tétje annak vizsgálata, hogy a háború utáni rendezés időszakában milyen összefüggés állt fenn a királyság intézménye és a független állami lét között. A szíriai példán azt szeretném demonstrálni, hogy a modern arab királyság eszméje egy katonai diktatúra keretei között született. A hódító arab és angol katonák a helyi előkelők függetlenségi törekvését csak monarchikus formában fogadták el. Így két klasszikus érvet is kritizálok: az egyik szerint az arab monarchiák valamilyen módon az iszlám és egy feltételezett törzsi kultúra által vannak determinálva; a másik szerint éppen ellenkezőleg, az arab királyságok pusztán gyarmati kitalációk voltak, és az új arab királyok csak bábok.² Másrészt az a célom, hogy egy hosszabb történeti ívben bemutassam, hogy a szíriai királyság ötlete nem volt teljesen légből kapott. A XIX. század közepétől kezdve különféle elképzelésekkel szembesülhetünk újságcikkekben, pamfletekben, költeményekben és konzuli pletykákban (elsősorban arabul és franciául) valamifajta királyságról egy képzeletbeli Szíriában. Mi több, a királyság eszméje Szíriában nem halt el Fejszál kiűzésével, hanem időről időre felmerült egészen az 1940-es évekig.

¹ A lehető legkönnyebb arab–magyar átírást alkalmazom ebben a cikkben és a magyarul bevett használatú arab szavakat – pl. Fejszál – annak megfelelően írom.

² Az első vélekedés hívei általában az Öböl-államokat szokták példának hozni, de az arabiai Hidzsázi Királyságot (lásd alább) is mint „törzsfőnökséget” szokták leírni, pl. Joseph Kostiner, ed., *Middle East Monarchies – The Challenge of Modernity* (Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2000), Introduction, illetve Joshua Teitelbaum, *The Rise and Fall of the Hashimite Kingdom of Arabia* (Hurst & Company, London, 2001). A második vélekedés hívei elsősorban Irakkal és Jordániával példálózhatnak, Samira Haj, *The Making of Iraq, 1900–1963: Capital, Power, and Ideology* (State University of New York Press, Albany, NY, 1997), Chapter Two; Toby Dodge, *Inventing Iraq: The Failure of Nation Building and a History Denied* (Columbia University Press, New York, 2003); Tariq Moraiwed Tell, *The Social and Economic Origins of Monarchy in Jordan* (Palgrave Macmillan, New York, 2013).

Az első világháború alatt a Közel-Keletre vonatkozó nagyhatalmi megállapodások, vagyis a Sykes–Picot-egyezmény (egy titkos angol–francia egyezség 1916-ban az Oszmán Birodalom kisázsiai területeinek háború utáni elosztásáról) és a Balfour-deklaráció (Balfour brit külügyminiszter 1917-es nyílt ígérete a Cionista Kongresszusnak egy zsidó „haza” kialakításáról Palesztinában) közismert tények. Ezek az ígéretek és szerződések azonban nem azonnal és nem is eredeti formájukban váltak valóra a háború után. A szíriai királyság történetén keresztül nyomon követhetjük, hogy miképpen történt „helyben” a volt oszmán tartományok rendezése.

A szíriai királyság az angol és arab történetírásban

Kezdjük azzal a kérdéssel, hogy miként értelmezik Fejszál királyságát az angol és arab történészek változó időszakokban? A királyság létrejöttét az 1930-as évek legnagyobb hatású angol-arab írója, George Antonius (1891–1942), a pánarab nemzeti eszme egyik fontos epizódjaként írta le. Szerinte az arab nemzeti ébredés élére az ún. Hásimita család tagjai álltak az első világháború alatt. Az angolok a családfőnek, al-Huszajn mekkai emírnek ígérték egy hatalmas arab királyságot, mely felölelte volna Arábiát, a mai Szíriát, Palesztinát, Izraelt és Irakot, így az emír fellázadt az „oszmán iga” ellen. A háborúban azonban az angolok elárulták al-Huszajnt, írja Antonius, hiszen az angolok és franciák csak egy kicsiny államot, a Hidzsázi Királyságot ismerték el Arábiában. A Sykes–Picot-egyezség (1916) és a Balfour-deklaráció (1917) pedig ellentmondott ígéreteiknek. A függetlenségi nemzeti mozgalom azonban új erőre kapott 1919-ben, hiszen al-Huszajn fia, Fejszál állt annak élére, aki alkudozni kezdett a nagyhatalmakkal. Ekkor – csaknem akarata ellenére – Damaszkuszban „a népakarat” királlyá nyilvánította 1920 márciusában. A szerző szerint másodszor árulták el az arabokat az angolok, mert engedték a franciáknak, hogy erővel törjék meg ezt a bimbózó királyságot.³

Volt a két világháború között egy másik narratíva is. Ezt jobbára arabul írták, és jobbára olyanok, akik kiábrándultak a Hásimita családból. Például Muhibb al-Dín al-Khatíb (1886–1969), tehetséges damaszkuszi író és korai arab nacionalista, aki al-Huszajnt és Fejszált is szolgáltatta 1916 és 1920 között. Al-Khatíb az 1920-as vereség után egy újságcikkben keserűen állapította meg, hogy al-Huszajn és fiai eltérítették az eredeti arab nacionalista mozgalmat, mely egy demokratikus föderációban bízott volna. Szerinte al-Huszajn ráadásul nemcsak ezt tette, hanem önfejűségével és autokratizmusával („bárcsak alkotmánypárti lett volna”) lerombolta a mégoly kevés esélyt is.⁴ Rasíd Rida (1865–1935), egy sikeres vallási „vállalkozó” és újságíró, aki a damaszkuszi alkotmányozó gyűlés elnöke volt 1920-ban, két évvel későbbi

³ George Antonius, *The Arab Awakening – The Story of the Arab Movement* (1938; J.B. Lippincott Company, Philadelphia, 1939), 277–280; 304–305. A hásimita narratívát írta meg professzionálisan a történész Zeine N. Zeine, *The Struggle for Arab independence: Western diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's kingdom in Syria* (1960; Caravan Books, Delmar, N.Y., 1977).

⁴ Muhibb al-Dín al-Khatíb, „Al-Huszajn b. 'Ali – Kamá rá'ajtuhu fí thaláth szanavát,” *Al-Zahrá*, 1343 Rabí' al-Avval / 1924 szeptember, 190–200. Ma Muhibb al-Dín al-Khatíbra általában mint a szalafista mozgalom megalapítójára emlékeznek, de egy jóval összetettebb figuráról van szó, például: Amal N. Ghazal, „Power, Arabism and Islam in the Writings of Muhibb al-Din al-Khatib in *al-Fath*,” *Past Imperfect* 6 (1997), 133–150.

cikkében azt állítja, hogy Fejszál nem fogadta volna el az alkotmányos királyságot, hanem a minisztereket közvetlenül saját magának tette volna felelőssé.⁵

A késő XX. századi hivatalos szíriai történetírásban arabul, különösen a függetlenség után, a fejszáli királyság fontos szerepet játszott mint a független Szíria előképe. Egyrészt Antonius könyvének arab fordítása (1946), másrészt Száti' al-Huszri (1880–1968, Irakban és Egyiptomban tevékenykedő oktatási szakember és pánarabista filozófus) és Konstantin Zurajq (1909–2000, a damaszkuszi egyetem pánarabista történész-filozófus rektora) határozták meg az elgondolható történet kereteit.⁶ Al-Huszri, aki Fejszál rövid életű damaszkuszi kormányában oktatási miniszter volt, *Majszalún csatája* címmel adott ki egy könyvet az 1940-es években. Ebben a fejszáli királyság, illetve annak elvesztése, a Majszalún hegység melletti francia-szíriai csata (1920. július 24.), az egész pánarab nemzet tragédiáját jelenti. A szerző egyrészt egy egységes mozgalom képét festi meg, a szíriai királyságot az arab lázadás gyümölcsének állítja be, másrészt Szíriát egy létező, szuverén államként kezeli Damaszkusz elfoglalásának napjától.⁷ Ez a csúsztatás központi elemévé vált a pánarab oktatásban, és még 'Ali al-Vardi, az 1950-es és 1960-as évek legismertebb iraki szociológusa is két éven át működő államként beszéli el a fejszáli királyság történetét.⁸ Szíriában Khajrja Qászimja (1936–2014) írta az alapvető történelmi munkát a damaszkuszi királyságról 1971-ben, melyben számos értékes információt közöl. Ebben finomítja al-Huszri narratíváját: például „arab kormányzatról” beszél, amely egy állam „karakterisztikáját” (ar. *szifa*) öltötte magára, és hangsúlyozza Fejszál angol támogatottságát. Az ő történetének hőse a szíriai kongresszus, amivel egy pseudo-republikánus narratívára helyezi a hangsúlyt.⁹

Amikor az 1960-as években az újkori Közel-Kelet története angolul intézményesülni kezdett (tehát amikor az ezzel foglalkozó kurzusok és az erre specializálódó oktatók megjelentek az angolszász egyetemeken), a kérdés szakértői, bár az Antonius-narratívát több helyen is korrigálták és kritizálták, a brit felelősség kérdését helyezték a középpontba. Elie Kedourie (1926–1992) például, Antoniuszal homlokegyenest ellenkező módon Fejszál damaszkuszi királyságát pusztán brit kreálmánynak tartotta. Később, az 1970-as évek kritikai kutatása inkább a szíriai területek oszmán integrációjával foglalkozott. Philip S. Khoury könyvében például a helyi Oszmán Birodalomhoz hű előkelők pánarabizmusra való kényelmetlen és gyors

⁵ Rasíd Rida, „Al-Rihla al-Szúríjja al-Thánijja,” *Al-Manár* 23, 5 (1922. május 22.), 390–396, itt 392–393; lásd még Elizabeth F. Thompson, „Rashid Rida and the 1920 Syrian–Arab Constitution – How the French Mandate undermined Islamic liberalism,” in *Routledge Handbook of the History of the Middle East Mandates*, ed. Cyrus Schayegh and Andrew Arsan (Routledge, London, 2015), 244–257, itt 249.

⁶ A szíriai historiográfiához kitűnő bevezető Eduard Gombár, „Contemporary Historiography in Syria,” *Asian and African Studies* 9, 1 (2000): 67–75.

⁷ Később ez a könyv egy új kiadásban kibővült még több résszel. Figyelemre méltó, hogy a szerző párhuzamosan egy átfelől pánarabista történettel megfogalmazza a francia hatalmi törekvések az ő szemében összefüggő történetét is, mely Napóleon egyiptomi hódításával kezdődik. Száti' al-Huszri, *Jaum Majszalún: Szafha min Táríkh al-'Arab al-Hadith – Muzakkirát*, új kiadás (1947; Dár al-Ittihád, Bejrút, 1966).

⁸ 'Alí al-Vardi, *Lamahát Idzstimá'ija min Táríkh al-'Iráq al-Hadith* (Matba'at al-Irsád, Bagdad, 1979), 6:4; 82–177.

⁹ Khajrja Qászimja, *Al-Hukúma al-'Arabija fi Dimasq, 1918–1920* (Dár al-Ma'arif, Kairó, 1971), 1, 50, 261–262.

„áttérése” Fejszál királyságában tetőzik.¹⁰ A modern Közel-Kelet történetének mesternarratívája az angolszász egyetemeken tehát két nagy téma irányába indult el: a brit gyarmatbirodalom politikája, illetve a tizenkilencedik századi oszmán recentralizáció hatásai az arab területeken. Ez a két kutatási súlypont máig meghatározó.

Antonius és a hásimita történetírás teljes kritikáját James Gelvin végezte el 1998-ban megjelent könyvében, melyben nagyítóval vizsgálta meg az 1918 és 1920 között történeteket Damaszkuszban és az elit történetével szemben a köznép politikáját (*popular politics*) mutatva fel. Álláspontja szerint a damaszkuszi előkelők és Fejszál kiegyezésének nagy ára volt: a szegény városiak, a vidékiek és végső soron a nem-szunni muszlimok kizárása a politikai közösségből. Akárcsak Anatóliában, 1919 folyamán számos népi ellenálló bizottság alakult az arab területeken, ezeket azonban a fejszáli kormány nem szervezte meg úgy, mint Mustafa Kemál a törököket.¹¹ Ezt az álláspontot erősíti Keith Watenpaugh, aki Aleppó történetén keresztül mutatta be a megosztottságot, illetve azt, hogy az aleppói keresztények Fejszál uralmát katonai diktatúrának látták.¹² Végezetül újabban Michael Provence amellet érvel, hogy az oszmán hadseregben harcoló szíriai tiszték a fegyverszünet után igencsak kelleetlenül álltak be Fejszál seregébe, és ha már beálltak, önállósították magukat. A szíriai nemzetgyűlés Fejszál királyságát tulajdonképpen „saját maga ellenére” jelentette be. Az oszmán „aura” – akárcsak Magyarországon a Habsburgok szelleme – jóval tovább tartott, mint a háború hivatalos vége.¹³

Megszállás gyakorlatilag és jogilag

Ha az új kutatás fényében vesszük szemügyre a kortárs Közel-Kelet keletkezését, és ráadásul Michel Foucault-ra is hallgatunk, aki szerint a jog a háború folytatása, akkor a katonai megszállás mint az újkori arab politika egyik kulcsa nem is tűnik olyan merész ötletnek.¹⁴ Ebben a részben röviden azt szeretném bemutatni, hogy a megszállás adminisztratív és talán nemzetközi jogi értelemben is adekvát fogalom az első világháború utáni oszmán-arab állapot leírására.

¹⁰ Elie Kedourie, *England and the Middle East: the Destruction of the Ottoman Empire 1914–1921* (Bowes & Bowes, London, 1956); C. Ernest Dawn, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism* (University of Illinois Press, Urbana, 1973); Philip S. Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism* (Cambridge University Press, Cambridge, 1983), 75–88. Egy későbbi kritikai értékelés Kedourie érvéről: Matthew Hughes, “Elie Kedourie and the Capture of Damascus, 1 October 1918: A Reassessment,” *War & Society* 23, n. 1 (2005): 87–106.

¹¹ James L. Gelvin, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire* (University of California Press, Berkeley, Cal., 1998).

¹² Keith David Watenpaugh, *Being Modern in the Middle East: Revolution, Nationalism, Colonialism, and the Arab Middle Class* (Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2006).

¹³ Michael Provence, *The Last Ottoman Generation and the Making of the Modern Middle East* (Cambridge University Press, Cambridge, 2017), 114, a teljesség igénye nélkül a korszakra vonatkozó jelentős alapvető munkák még John Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War, 1918–1922* (Macmillan Press, London, 1981); David Fromkin, *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914–1922* (A. Deutsch, London, 1989); és Eliezer Tauber, *The Arab Movements in World War I* (Frank Cass, London, 1993).

¹⁴ Michel Foucault, „Il faut défendre la société” – *Cours au Collège de France, 1975–76*, Cours du 14 janvier 1976.

Amikor az Oszmán Birodalom lerakta a fegyvert 1918. október 30-án, az úgynevezett „arab tartományai” (ahol a népesség többsége valamilyen arab nyelvjárásban beszélt) általában angol katonai megszállás alatt voltak. Mi több, az egyiptomi tartomány 1882 óta angol megszállás alatt állt, amit a britek 1914-ben formálisan protektorátussá változtattak, és 1918-ban sem szűnt meg ez a státusz.¹⁵

1917–1918 folyamán egy brit–egyiptomi sereg hatolt be az Oszmán Birodalom szíriai tartományaiba, délről pedig al-Huszajn mekkai emír hidzsázi csapatai támadtak, fiai (‘Ali, Fejszál, ‘Abdallah és Zejd) vezetésével. A brit–egyiptomi sereg foglalta el Jeruzsálem kiemelt közigazgatási kerületét (ún. *mutaszarrafija*), a bejrúti tartományt (a tengerpart kb. Latakiától Jaffáig, beleértve Libanon hegyeinek kiemelt közigazgatási területét) és Aleppó tartományát. A hidzsázi arab csapatok szállták meg nagyjából a Medina–Damaszkusz vasútvonalat, majd a Fejszál által vezetett csapat egyesült a brit–egyiptomi sereggel 1918 szeptemberében Damaszkusz közelében. Október első napjaiban a britek (illetve az ausztrál lovasság) elégszen hagyták Fejszálnak, hogy bevonuljon Damaszkuszba, és mentek tovább északra.¹⁶ Egy másik sereg, nevezzük brit–indiai seregeknek (mert a Brit Birodalom indiai kormánya rendelkezett felette), a három keleti tartományt foglalta el: Baszra, Bagdad, és Moszul tartományait. (Az első kettőt együtt a britek egyszerűen Mezopotámiának nevezték.) Így 1918 őszére az összes „arab” oszmán tartomány általában brit katonai megszállás alá került.¹⁷

A brit–egyiptomi sereg és a hidzsázi csapatok által megszállt területek adminisztratív rendszerét a brit katonai parancsnokság alakította ki a gyakorlatban. Október 22-én, vagyis még az oszmán fegyverletétel előtt, Allenby tábornok a „Megszállt Ellenséges Terület”-et (*Occupied Enemy Territory*) először két részre osztotta. A belső területek (Észak-Arábiától Aleppóig) a „Keleti Megszállt Ellenséges Terület Adminisztrációja” (*OETA – East*) nevet kapták, és ahogy a brit külügy tervezte, Allenby Fejszál nevezte ki katonai parancsnoknak. A parti zóna, kb. Hajfa felett, Bejrút székhellyel, a „Nyugati Megszállt Ellenséges Terület” nevet kapta (*OETA – West*), és irányítását a britek hamarosan a francia hadseregeknek adták át.¹⁸ A franciák az északabbra lévő Alexandretta tartományt is megszállták. Ezt egy közös brit–francia nyilatkozat kísérte, melyben a területek „felszabadítását” jelentették be, és önálló kormányzatokat ígértek. 1919 nyarára végül négy katonai zóna keletkezett: Kelet (*OETA East* vagyis kb.

¹⁵ Hivatalosan az angolok Egyiptomot független államnak ismerték el 1922-ben. Azonban még az 1936-os angol–egyiptomi szerződésben is az első pont az, hogy „Egyiptom katonai megszállása” akkor ért véget. *Treaty of Alliance* (His Majesty’s Stationary Office, London, 1937), 4.

¹⁶ Hughes, „Elie Kedourie,” 91–93 szerint az ausztrál levéltári anyagok alapján Kedourie-nek igaza volt: a brit külügy azt akarta, hogy Fejszál csapatai érkezenek meg először, és egy arab katonai adminisztráció legyen Damaszkuszban (más kérdés, hogy a terep miatt néhány ausztrál csapat mégiscsak keresztülment a városon aznap). A háborúban egyébként másnak is eszébe jutott Damaszkusz. ‘Abd al-‘Aziz b. Sa’úd (1876–1953), a későbbi Szaúdi Arábia megteremtője, aki ekkor még csak a Nedzsd szultánja volt, egy brit tisztnek 1917 novemberében elmesélte, hogy azt álmodta, hogy beveszi Damaszkuszt és lerombolja. A tiszt ezt kitűnő ötletnek találta. A bökkenő csak az volt, hogy két erős törzs az útjukban állt, akik az oszmánokhoz voltak hűek. „Diary of Colonel Hamilton’s Visit to Nejd 1918,” 17–18, IOR/R/15/5/104, India Office Records and Private Papers, British Library.

¹⁷ Kitűnő összefoglaló a háború alatti oszmán-arab kapcsolatokról és a „közé-keleti” frontról, Eugene Rogan, *The Fall of the Ottomans – The Great War in the Middle East* (Basic Books, New York, 2015), 11. és 12. fejezet.

¹⁸ Gelvin, *Divided Loyalties*, 27.

a mai belső Szíria) „arab katonai kormányzat” alatt, Nyugat (*OETA West*, vagyis a mai Libanon és Alexandretta) francia megszállás alatt, Észak (*OETA North*, vagyis a ma Törökországhoz tartozó Adana, Mersina, Tarsus), míg egyedül Dél (*OETA South*, vagyis a mai Palesztína–Izrael–Jordánia) területe maradt közvetlen brit parancsnokság alatt.¹⁹

Jogi értelemben a megszállt területek szuverenitásának rendezése még hosszú évekig nem történt meg. Míg a katonai csapatok ki- és bevonultak a különböző oszmán-arab városokba, a győztes hatalmak Párizsban megnyitották a békekonferenciát, hogy elsősorban a németekkel lezárják a vitás kérdéseket, az európai helyzetet rendezzék, és amerikai nyomásra megalapítsák a Népszövetséget. Itt nincs hely annak elemzésére, hogy a Sykes–Picot-egyezség elvei és a Balfour-deklaráció miképpen vált valóra az al-Huszajnnak adott brit ígéretnek kárára. A lényeg, hogy a német békeszerződés és a Népszövetség csak áttételesen függött össze az oszmán területi rendezéssel, mégis mind a népszövetségi alapító okiratba, mind a német békeszerződésbe (ezt hívjuk általában versailles-i szerződésnek) belefoglaltak cikkelyeket, melyek a megszállt oszmán-arab területek sorsát illették. Jogi értelemben azonban az ekkor még létező Oszmán Birodalom nem adta át szuverenitását. Ez csak jóval később, a török honvédő háború után történt meg 1923-ban, s a késedelem még komoly fejtörést fog okozni a Népszövetség jogászainak az elkövetkezendő években.

A katonai megszállás érve ellen lehet ellenérveket sorolni. Például 1919 augusztusában Fejzál egy Tanácsot hozott létre Damaszkuszban, hogy a katonai kormányzást lecserélje, végül pedig a királyság bejelentése Damaszkuszban a katonai kormányzat eltörlését is bejelentette; vagy hogy 1920-ban a brit hadsereg végső soron átadta a hatalmat Mezopotámiában egy polgári főbiztosnak (*High Commissioner*), és ezzel a katonai megszállás ott formailag megszűnt; vagy hogy Libanonban is polgári kormányzás kezdődött 1920-ban. A nyilvánosság előtt a nagyhatalmak így is érveltek. Azonban gyakorlatilag katonák uralták az oszmán-arab városokat, és a hovatartozás kérdését még nyugati magánbeszélgetésekben is a „hódítás joga” döntötte el. Például 1920 júliusában egy bizonyos Mrs. Forbes, az arab ügy egy gazdag támogatója, Eric Drummond népszövetségi főtitkárt megkérdezte, hogy Fejzál fordulhat-e a Népszövetséghez. Drummond kifejtette, hogy „Szíria ebben a pillanatban a franciákhoz tartozott a katonai megszállás jogán.”²⁰ Ezekon a magánbeszélgetéseken túl, a török szabadságharc miatt a Népszövetség nem tudta ratifikálni a mandátumrendszert egészen 1924-ig, ezért valószínűleg nemzetközi jogi értelemben is a katonai megszállás adekvát fogalom ezen évek leírására.

Damaszkusz, 1918–1920

Ebben a keretben érdemes a damaszkuszi eseményeket 1918 októbere és 1920 nyara között összefoglalni. Ez az elemzés nagyban támaszkodik Khoury, Gelvin, Provence és mások munkáira, a két hásimita kormányzat hivatalos propagandalapjaira (*al-Qibla*, „az ima irányának jelzése [vagyis Mekka]” és *al-Ászima*, a „főváros”) és levéltári dokumentumokra.

¹⁹ “Report of American Section of Inter-Allied Commission on Mandates in Turkey,” *Editors & Publishers*, 2 December 1922, IV–XX, itt IV. A mezopotámiai területek adminisztrációja egy másik logika mentén zajlott, lásd *Iraq Administration Reports, 1914–1932*, vol. 1 (1914–1918), szerk. Robert L. Jarman (Archive Editions, Cambridge, 1992).

²⁰ Eric Drummond memoranduma, 1920. július 22., 1/5690/4284, R21, Népszövetségi Levéltár (NL a továbbiakban).

A szíriai királyság alapító eseménye egy miniatűr vérfürdő. 1918. október 1-jén kora reggel a damaszkuszi előkelők Muhammad Sza'íd 'Abd al-Qádir al-Dzsazá'íri vezetésével feladták a várost a brit seregnek (pontosabban az ausztrál lovasságnak). Ugyanekkor a fiatal Thomas E. Lawrence (1888–1935), a legendás „Arabiai Lawrence”, aki Fejszál brit katonai-politikai összekötője volt, a parancsot megtagadva Damaszkuszba szökött egy Fejszál-hű arab katonatiszttel, Núri al-Sza'íddal. Magukat hivatalos küldötteknek kiadva Lawrence egy megbízható Fejszál-párti városi előkelőt nevezett ki Damaszkusz katonai kormányzójának, mert 'Abd al-Qádir túlzottan franciapártinak érezte. Másnap 'Abd al-Qádir támogatóival az utcára vonult, amit azonnal határozott megtorlás követett: a brit csapatok, Lawrence parancsára, tüzet nyitottak és több embert megöltek, többek között 'Abd al-Qádir testvérét is.²¹

A mérsárlás mint alapító esemény azért is lényeges, mivel egy fennálló arab-oszmán polgári kormányzást váltott fel egy arab-brit katonai. 'Abd al-Qádir azt mondta a brit csapatoknak kora reggel, hogy őt a távozó oszmán katonai parancsnok nevezte ki Szíria tartomány civil kormányzójának. Így jogilag ő volt az adminisztráció feje, és a hódító csapatoknak vele kellett volna tárgyalniuk. Kijelentette, hogy készen áll al-Huszajn király nevében is kormányozni. Már előző nap táviratokat küldött a környező arab városoknak, hogy mostantól al-Huszajn uralmát fogadja el.²² Azonban Lawrence – hatáskörét túllépve – a fennálló polgári adminisztrációt helyettesítette egy katonai arab kormányzattal, melynek ugyan volt valamennyi helyi támogatása, de nyilvánvalóan túlzó lépés volt, hiszen a helyi polgárok nem tanúsítottak ellenállást.

A polgári kormányzat eliminálása nem vezetett automatikusan egy új királysághoz. Fejszál két nappal később egy katonai csapat élén érkezett, a hódító britek támogatásával, és 1918 és 1919 folyamán újabb katonák – elsősorban az oszmán hadsereg arab származású tisztjei – csatlakoztak hozzá. Első beszédében bejelentette, hogy az arab kormány apja al-Huszajn „szultán” (!) nevében alakul meg.²³ Innentől kezdve kettős szerepe volt: egyrészt ő volt apjának, a hidzsázi királynak a képviselője (ezért sokszor volt távol Párizsban és Londonban alkudozni 1919-ben), másrészt a brit hadsereg őt nevezte ki a „Keleti Megszállt Ellenséges Terület” parancsnokának („általános katonai parancsnok,” *al-hákim al-'aszkarí al-'ámm*) és havi 150 000 font támogatást kapott a brit kormánytól. Ő további alparancsnokokat nevezett ki Aleppóba és Damaszkuszba, akiket a korabeli arab sajtó így is nevezett: „katonai parancsnok” (*al-hákim al-'aszkarí*).²⁴

Ma már nyilvánvaló, hogy 1918–1919 folyamán a brit hadsereg bizonyos tagjai, különösen Sykes és Lawrence, a külügy szemhunyasával, Fejszál számára valamifajta államot akar-

²¹ Al-Huszri elegánsan nem ír erről a mozzanatról; Qászimíja annál inkább „Al-Dzsazá'íri kihívása” al-címmel, *Al-Hukúma*, 47–50; Khoury, *Urban Notables*, 79; Hughes, „Elie Kedourie,” 95–97; Lawrence saját elbeszélését lásd, *Seven Pillars of Wisdom – A Triumph* (Penguin Books, 1922), Chapters CXXX, CXXXI; valamint Fromkin, *A Peace*, 333–339; Tauber, *The Arab Movements*, 238–240.

²² A táviratok a Szíriai Állami Levéltárban vannak, Qászimíja még látta őket: *Al-Hukúma*, 48.

²³ Al-Huszri, *Jaum Majszalún*, 210.

²⁴ Khoury, *Urban Notables*, 82–83. Például a mekkai propagandalap, az *Al-Qibla*, így hívta Sukri al-Ajjúbit, aki Aleppó katonai kormányzója volt. *Al-Qibla*, 1337 Rabi' al-Avval 15 / 1918. december 19., 2. Az iszlám jog ismerőinek mulatságra adhat okot a *al-hákim al-'aszkarí* elnevezés (vö. *al-hákim al-sar'í*).

tak létrehozni a Sykes–Picot-megegyezés szerint eredetileg a franciáknak jutó területen.²⁵ Jóval a damaszkuszi bevonulás előtt, már 1918 tavaszán a külügy (talán Sykes maga) egyfajta „intelmeket” írt Fejszál számára, például hogy a keresztények egyenrangúságát mindig tartsa fent, illetve hogy a „zsidó mozgalomra” (vagyis a cionistákra) úgy tekintsen, „mint az arab mozgalom sikerének kulcsára.”²⁶ 1919 januárjában Fejszál másodjára találkozott Chaim Weizmann-nal (1874–1952), a cionista kongresszus elnökével, és aláírtak egy megegyezést, melyben bizonyos feltételekkel Fejszál támogatta volna a zsidó emigrációt Palesztinába, de kizárta egy önálló zsidó állam létrejöttét. Míg a cionisták mindenáron egy „arab Belfour-deklarációt” szerettek volna kipréselni Fejszálból, az ő terve valószínűleg az volt, hogy a brit intelmekkel összhangban a cionistákat is latba veti, hogy a nagyhatalmak függetlenséget adjanak az egykori oszmán-arab területeknek.²⁷

A franciák gyanakodva figyeltek. A francia gyarmati diplomata, későbbi főbiztos, Robert de Caix (1869–1970) 1919 márciusában úgy látta, hogy Fejszál OETA East kormánya az „arabomán” Lawrence kreálánya, és egy „emirátust” akarnak létrehozni Szíriában. Egy vacsora alkalmával Lawrence felvetette neki Párizsban, hogy ez az állam természetesen csak francia jóváhagyással jönné létre, De Caix azonban úgy vélte, hogy az angolok Fejszált használják fel, hogy kizárják a franciákat Szíriából, valamint attól is tartott, hogy a pánarabizmus begyűrűzik francia Észak-Afrikába. Fejszál és Clemenceau francia miniszterelnök 1919 áprilisában szóban mégis megegyeztek, hogy a franciák talán elismerik a szíriai függetlenséget, amennyiben Fejszál meggyőzi a szíriai előkelőket, hogy majd francia tanácsadókat kérjenek a Népszövetségtől.²⁸ Két megállapodástervezet is készült a francia külügyminisztériumban az „Arab Királyság” (vagyis al-Huszajn király, akinek hivatalosan Fejszál a képviselője volt) és a francia kormány között 1919 áprilisában.²⁹

Paradox módon az Amerikai Egyesült Államok (pontosabban hiánya) döntötte el a kérdést. Wilson elnök ugyanis egy nemzetközi küldöttséget akart küldeni 1919 nyarán az elfoglalt területekre, hogy elveivel összhangban a legyőzött birodalom lakossága kifejezhesse, hogy melyik nagyhatalmat választja „gyámjának”. (Ekkor a mandátumrendszer elméletileg már állt, de az egykori német gyarmatok és oszmán területek még nem voltak kiosztva hivatalosan mandátumhatalmaknak). A franciák és az angolok kihátráltak ebből a bizottságból, így végül csak az amerikaiak mentek: ez az úgynevezett King–Crane-bizottság, amely 1919. június–július folyamán az OETA különböző területein találkozott a helyiekkel. Talán nem

²⁵ Voltak persze eltérő vélemények. Néhány civil utazó, botcsinálta diplomata, például Gertrude Bell, 1917-ben egy federatív tanács létrehozatalát tartotta célszerűnek Damaszkusz központtal. Gertrude Bell, „Comments on paragraph 2 of the Sykes memo to M. Picot,” 1917. június 25., FO 882/3, Brit Nemzeti Levéltár (BNL a továbbiakban).

²⁶ Aláírás nélküli levél (Foreign Office levélpapíron) Fejszálnak, 1918. március 3., FO 882/3, BNL. Sykes közismerten támogatta a cionista mozgalmat, Rogan, *The Fall of the Ottomans*, 348.

²⁷ A.L. Tibawi, “T.E. Lawrence, Feisal and Weizmann: The 1919 Attempt to Secure an Arab Belfour Declaration,” *Journal of the Royal Central Asian Society* 56, 2 (1969): 156–163.

²⁸ Robert de Caix levele Philippe Berthelot-hoz, 1919. március 27., és Rapport levele M. St. Pichon-hoz, 1919. április 22., in Gérard D. Khoury, *Une tutelle coloniale – Le mandat français en Syrie et au Liban, écrits politiques de Robert de Caix* (Belin, Paris, 2006), 154–158, 162–178 (mellékletekkel).

²⁹ Két aláírás nélküli megállapodástervezet, 1919. április 2. és 11., 45CPCOM-4, Archives Diplomatiques, Ministère des Affaires Étrangères, La Courneuve (A francia külügyminisztérium levéltára, La Courneuve-ban).

csoda, hogy a szíriai közvélemény ekkor azt szeretne volna, ha az Egyesült Államok lenne a mandátumhatalom. Azonban időközben az Egyesült Államok szenátusa szembement Wilsonnal, és az USA végül teljesen kivonult a Népszövetségből. Ráadásul a helyi nyílt deklarációk arra készítették az angolokat, hogy teljesen lemondjanak Szíriáról. Így a dühös franciák számára nyitva állt az út, hogy érvényesítsék a Sykes–Picot-egyezmény elveit.

Egy szíriai királyságról a helyi arab előkelők ekkor már nyíltan beszéltek találkozókön és szóvá tették petícióikban. A King–Crane-bizottság 1863 petíciót kapott, ebből 1107 „demokratikus királyságot” szeretett volna, és 1102 ezt Fejszál királyságával képzelte el.³⁰ A „Szíriai Kongresszus” (a Fejszál által összehívott egyfajta választott nemzetgyűlés), egy rögtönzött programban 1919. július 2-án jelentette be, hogy a szíriai államforma egy „demokratikus polgári monarchia” legyen Fejszál vezetésével.³¹ Tehát ekkor „Szíria” egy alkotmányos királyság lett volna amerikai gyámság alatt.

Talán nyolc hónap alatt ennyire megszerették a damaszkusziak a hidzsázi emírt? Nem valószínű, hiszen Fejszál legalább az idő felében Európában tárgyalt (1918 decemberétől 1919 áprilisáig). A King–Crane-bizottság úgy látta, hogy „Fejszál ügynökei” mindenhol „jelentős nyomást” fejtettek ki, hogy az embereket körülötte egyesítsék.³² Ezek az „ügynökök” a katonai megszállás alatt arra kényszerítették az embereket, hogy Fejszált követeljék királynak. Számos történész úgy érvel, hogy a katonai kormányzás alatt egy háború előtti arab pán-arabista társaság, az *al-Fatát* tagjai jutottak a legfontosabb pozíciókhoz. Ezek az általában oszmán-arab katonatisztek Fejszálhoz álltak 1917–1918 folyamán, miután brit hadifogságba estek, és hozzá maradtak hűségesek. Fejszál a damaszkuszi adminisztrációba számos követőjét nevezte ki. Időközben megalakult az ún. „Arab Klub” (*al-Nádí al-'Arabí*) is Damaszkuszban, akik vonakodva, de támogatták Fejszált. Az *al-Fatát* és az Arab Klub tagjai szervezték a sutgó és nyilvános monarchista propagandát 1919-ben.³³

Professzionális propagandista is érkezett a városba Muhibb al-Dín al-Khatíb személyében 1919 júliusában. Mint említettem, ő szerkesztette az *al-Qibla* című hivatalos lapot Mekkában 1916-tól, al-Huszajn király uralma alatt (angol titkosszolgálati támogatással), és most elérkezettnek látta az időt, hogy szülővárosába visszatérve al-Huszajn fia, Fejszál zsoldjába álljon. Ő lett a „nyomtatványok és a kormánynyomda” vezetője, vagyis egyfajta cenzor 1919 augusztusától. Átvette a hivatalos fejszáli kormánylap szerkesztését is.³⁴ Ez a lap, *al-'Ászima*, 1919. február 15-től jelent meg, és első számaiban még nem a fiatal parancsnokot, hanem apját, al-Huszajn királyt éltette mint az „arab területek királyát.” Sőt, a fejszáli adminisztráció 1919 tavaszán, legalábbis hivatalosan, al-Huszajnt tekintette Szíria potenciális uralkodójának, noha a katonai kormányzók és Fejszál emír rendeletekkel kormányoztak. Úgy tűnik azonban, hogy az 1919. júliusi nyílt deklaráció után az arab katonai kormányzat és al-Khatíb úgy érezték, hogy nincs visszaút, és immáron Fejszált kell a hivatalos sajtó középpontjába állítani. (Ez természetesen azt jelentette, hogy Fejszál és apja között a korábbiól meglévő feszültség is elmérgesedett).

³⁰ “Report of American Section,” V.

³¹ “Report of American Section,” VII.

³² “Confidential Appendix,” *Editors & Publishers*, 2 December 1922, XX–XXVI.

³³ Khoury, *Urban Notables*, 84; Eliezer Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq* (Frank Cass, Ilford, 1995), 18–19; 39–48; 49–54.

³⁴ *Al-'Ászima*, 1337 Dhu al-Qa'da 6 / 1919. augusztus 3., 3.

Innentől kezdve az események felgyorsultak. Fejszál 1919 szeptemberétől ismét Európában tárgyalt, és 1920 januárjában sikerült egy újabb feltételes megegyezésre jutnia a francia kormánnyal. Ebben a feltételes megegyezésben elismerte volna a francia mandátumot Szíria felett, és elismerte volna Libanon különállását, cserébe a franciák elismerték volna az ő királyságát. Ma már tudjuk, hogy De Caix megint élesen ellenezte, saját szavaival, „egy nagy arab állam megteremtését, amely nacionalista és kétségkívül monarchista lesz, kevésbé lesz kezelhető, sőt mi több, aggodalomra okot adó módon befolyásolhatja Észak-Afrikát.”³⁵

A francia megegyezés lehetősége megosztotta Fejszál támogatóit Damaszkuszban. Az újra összehívott nagy kongresszus – melynek voltaképpen a megegyezést kellett volna megvitatnia – 1920. március 4-én Szíriát független, alkotmányos királyságnak deklarálta, I. Fejszál királlyal a trónon (ar. 'ars').³⁶ (A sietség oka a San Remó-i konferencia volt, ahol a nagyhatalmak hivatalosan kijelölték a mandátumhatalmakat, vagyis saját magukat.)

A királyság nemcsak a függetlenséget jelképezte, hanem a belső városok területi egységét is a Mediterráneum partján lévő területekkel. Praktikusan azonban az új hatalom (vagyis az új Szíria) csak néhány várost uralt. Fejszál képtelen volt megértetni a kongresszussal, hogy a mandátumrendszer egy eleve eldöntött dolog, és Libanon, valamint Palesztina már el voltak választva Damaszkusztól. Ráadásul nem mindenki értett egyet a területi egységgel. Néhány történész ezért is hangsúlyozza, hogy miközben olykor „Szíriai Egyesült Királyságról” beszélünk, a libanoni maronita egyház például elég határozottan tiltakozott Fejszál ellen.³⁷

Fejszál gyakorlatilag elvesztette az irányítást a kongresszus felett. Általános sorozást hirdettek például, amit Fejszál ellenezett. Ezt a francia diplomata De Caix – logikusan – jogtalannak gondolta, hiszen „egy megszálló hatalomnak nincs joga, még sorozással sem, hogy katonai csapatokat készítsen fel az általa megszállt területen.”³⁸ (A gyarmatosító De Caix nem ismerte el a szíriai előkelők önálló cselekvési jogát vagy potenciáját, ő Fejszált látta minden lépés mögött.) Fejszált az *al-Fatát* csoport egy új kormány kinevezésére is kényszerítette, hiszen francia támadásra készültek.

Jól tették. De Caix ekkor már a fejszáli kormányzat erőszakos elűzése (*évincer*) mellett érvelt. Azt javasolta kormányának, hogy a francia presztízs az egész Mediterráneumban veseséget szenved, ha nem tesznek valamit, hiszen a „serífianizmus” „a francia befolyás elleni küzdelem szimbólumává vált.”³⁹ Ezt a francia kormány elfogadta, és így végül brit jóváhagyással francia katonai csapatok indultak meg Damaszkusz felé 1920 júliusában.

Ahogy Fejszál hatalma egy kisebb mézárálással kezdődött 1918-ban, úgy egy mézárálással is fejeződött be 1920-ban. De (még) nem a franciák öldököltek. Az új király ugyanis – saját helyi támogatóival szemben – júliusban elfogadta a francia ultimátumot, vagyis azt, hogy leszereli a katonaságát és elfogadja a mandátumrendszert is. Ekkor azonban a damaszkuszi nép fellázadt, és megtámadták a királyi rezidenciát. Ahogy Lawrence két évvel korábban,

³⁵ "Note sur la politique de l'accord avec Faysal," 1920 február 26, in Khoury, *Une tutelle*, 187–206, idézet: 190.

³⁶ A deklaráció arab szövege: Al-Huszrí, *Jaum Majszalún*, 278–281.

³⁷ Zeine, *The Struggle*, 127–132.

³⁸ Levél Albert Kammererhez, 1920. március 9., in Khoury, *Une tutelle*, 215–216. Ez az elv az 1907-es Hágai Hadijogi Egyezményben lett kodifikálva.

³⁹ „Esquisse de l'organisation de la Syrie sous le mandat français, note de M. De Caix,” 1920. július 17., in Khoury, *Une tutelle*, 248–270, idézet 248 és 250.

most protezsáltja, Fejszál adta ki a tűzparancsot, és több mint száz tüntetőt öltek meg leghűségesebb katonái.⁴⁰ Ez a belső erődemonstráció (mely egyben az első büntett volt, amit egy modern arab uralkodó saját népe ellen követett el) azonban későn jött. A franciák már megindultak, Majszalúnna szétzörták a szedett-vedett sereget, megölték a fővezért (a németek által képzett egykori oszmán tábornokot, Júszuf al-Azmét), és pár nap múlva felkérték Fejszált, hogy távozzon az immár általuk elfoglalt Damaszkuszról.

Ebben a történetben nem egy egységes mozgalom szerepel. Fontos, hogy az oszmán-arab városokon belül rengeteg csoport és ellentétes vélemény formálódott ezekben az években. Már 1919 decemberében voltak olyan demonstrációk Damaszkuszban és Aleppóban, melyek fő szlogenje az volt, hogy „Le Fejszál emírrrel!”⁴¹ Az 1920. januári francia megegyezés híre végképp lerombolta Fejszál legitimitását.⁴² A franciák nem Fejszált és a hozzá hű közeli katonákat érték meg, hanem egy vegyes csapatot, egy helyi oszmán-arab katonatisztekéből, közeposztálybeliekből és parasztokból álló hadtestet, akik júliusban már függetlenítették magukat a királyuktól. A hivatalos történelmi emlékezet őket elfeledte, noha a helyiek a majszalúni csata évfordulóiban nem Fejszált, hanem Júszuf al-Azmét gyászolták.⁴³

Szíria trónja

Így ért véget a damaszkuszi királyság. Vajon a monarchikus eszme teljesen levegőből kapott ötlet volt? Az alábbiakban azt szeretném röviden bemutatni, hogy a XIX. század közepétől hallhatunk egy egyre erősebb duruzsolást valamifajta királyságról Szíriában, és ez az eszme hol erősen, hol halkabban megmaradt egészen az 1940-es évekig.

Érdeemes egy fontos adalékkal kezdeni. Olyan független (nemzet)állam, amit Szíriának (*Szúrja* vagy *Szúrjja*) hívtak, nem létezett a történelemben az 1930-as évekig. Egy mélyebb szolidaritási formát vagy kapcsolatot takar a regionális egység, az arabul jól ismert *bilád alsám* kifejezés (Sám, vagyis Damaszkusz). A „sámi területek” lényegében a Sínai-félsziget, az Arabiai sivatag, Aleppó és az Eufrátesz között lévő területeket jelenti, ahol nyelvjárásbeli, kulturális, gazdasági, családi és gasztronómiai hasonlóság és hálózatok együtt adott egy regionális identitást az etnikailag és vallásilag rendkívül kevert lakosságnak. Néhány urbánus csoport, elsősorban kereskedők és nagy földbirtokosok, a világháború elejére már kisebb regionális követeléseket fogalmaztak meg egy palesztin, egy damaszkuszi és egy bejrúti centrummal. Ekkorra már a „pánarab” etnikai, vagy legalábbis kulturális összetartozás eszméje is rendszeresen megjelent az arab és francia nyelvű sajtóban. A „Szúrja” vagyis Szíria eredetileg latin nevét az oszmán hivatalos levelezésben is ekkoriban kezdik el használni, és ez volt a címe az oszmán tartományi hivatalos lapnak is, amit Damaszkuszban nyomtattak. Tehát Szíria mint fogalom párhuzamosan létezett egy nagyobb sámi identitással, ehhez azonban független államiság nem társult. Összefoglalóan, a sámi területek egy elképzelt kulturális régiót, egy valós gazdasági hálózatot és vasútvonalakat és egy oszmán tartományi rendszert alkotnak az első világháború előtt.

⁴⁰ Khoury, *Urban Notables*, 91; jellemzően Zeine, *The Struggle*, 161 annyit ír csak, hogy „it was with great difficulty that the demonstrators were prevented from approaching Faisal's residence.”

⁴¹ Tauber, *The Formation*, 24.

⁴² Zeine, *The Struggle*, 124–125.

⁴³ *Al-Muszavvar*, 1925. augusztus 7., 4.

A helyi történeti képzeletben Szíria politikailag üres fogalmát régi államok töltötték meg a XIX. század végére. Noha Benedict Anderson a technológiai időfogalommal magyarázza a nemzetnarratívák hódítását, itt nem beszélhetünk „üres időről.” Inkább egy intézményileg üres fogalom képzeletbeli feltöltéséről van szó. Az arab irodalmi reform része lett a pogány és kora keresztény arab ütközőállamok sokszor európai orientalisták által kutatott története. Például a későbbi Zenóbia királyné (kb. 240–274), aki Palmürából uralkodott, és a rómaiak ellen egy ideig sikeresen vezetett hadjáratokat (még Egyiptomot is elfoglalta), a késő XIX. századi arab irodalom egyik kedvelt alakja lett. Általában az arabul beszélő maronita, görög orthodox és protestáns keresztények kapták fel. Szalím al-Busztáni (1848–1884) az egyik első modern arab regényt Zenóbiáról írta. Ez először folytatásokban jelent meg 1871–72 folyamán az *al-Dzsínán* című népszerű bejrúti lapban.⁴⁴ Később drámát is írtak a „tadmuri királynőről,” amely az új arab színház egyik kedvelt darabja lesz az 1880-as évektől. Egy másik példa Iljász Díb Matar 1874-ben publikált történelemkönyve, mely az első modern történet „a szíriai királyságról” (*al-mamlaka al-szúríjja*). Ő a modern oszmán politikai földrajz szerint definiálta a területet: „ez a hatodik rész az Oszmán Birodalom (*mamálík*) kisázsiai területei között.” Matar az európai történetírás hagyományai nyomán (konkrétan Baptistin Poujoulat 1841-es *Voyage à Constantinople, dans l'Asie Mineure, en Mesopotamie, en Palmyre, en Palestine et en Égypte* használta forrásnak) úgy emlegette a késő hellén és római Szíria történetét, mint egy olyan királyságét, melyet egymást követő uralkodók uraltak, s természetesen kiemelte Zenóbia királynőt is. A fentiekben vázolt regionális sokféleség és oszmán adminisztráció jegyében nem meglepő, hogy Busztáni bejrúti protestáns, míg Matar eredetileg egy Haszbíjjából származó görög ortodox volt, aki Isztambulban csinált karriert, és könyvét is a híres Dzsevdet pasának, az oszmán oktatási miniszternek ajánlotta.⁴⁵

Ezek a széles körben olvasott munkák óvatosan fedezték fel, teremtették meg a szíriai múltat: használják a *malík* (király), *malika* (királynő) és *mamlaka* (domínium, királyság) arab szavakat, de ezek nem párosulnak tudatos és nyílt függetlenségi törekvésekkel. Különösen a *mamlaka*, vagy törökösen *memleket* szóval kell csinálni bánni. Noha al-Busztáni például Zenóbia esetében valóban királyságot értett alatta (egy független monarchikus államot), a kortárs oszmán-arab szóhasználatban még Damaszkuszban is jelenthetett egyszerűen tartományt vagy területet.⁴⁶ Az 1840-es évekbeli adminisztrációs reformban létrejövő oszmán városi tanácsokat például *memleket medzsliszleri*-nek (tartományi/helyi tanácsok) hívták.⁴⁷

A XIX. század elején egy katonai hódítás egy új valódi, intézményesült államiság lehetőségét villantotta fel. Ez nem más, mint a kb. tíz évig tartó megszállás (1831–1840), amikor az

⁴⁴ Az első rész az *Al-Dzsínán* 1871. szeptember 15-i számában jelent meg, 637–643.

⁴⁵ Iljász Díb Matar, *Al-Uqúd al-Durríja fí Táríkh al-Mamlaka al-Szúríja* (Matba'at al-Ma'árif, Bejrút, 1874), lásd hozzá Yusuf Choueiri, "Two Histories of Syria and the Demise of Syrian Patriotism," *Middle Eastern Studies* 23, 4 (1987), 496–511.

⁴⁶ Pl. egy 1845-ös szultáni parancsot a damaszkuszi városi tanács azzal kifogásolt, hogy a benne foglalt szakszavak nem léteznek a sámi tartományokban, hiszen „minden területnek (*mamlaka*) megvan a saját terminológiája.” Idézi Astrid Meier, "'Waqf only in name, not in essence' - Early Tanzimat Waqf Reforms in the Province of Damascus," in J. Hanssen, Th. Philipp and S. Weber (eds.), *The Empire in the City - Arab Provincial Capitals in the late Ottoman Empire* (Ergon Verlag Würzburg in Kommission, Beirut, 2002), 201–218, itt 215.

⁴⁷ Carter V. Findley, "The Evolution of Provincial Administration," *Palestine in the Late Ottoman Period - Political, Social, and Economic Transformation*, ed. David Kushner (Leiden, Brill, 1986), 3–29, itt 5–6.

egyiptomi kormányzó Mehmed Ali pasa és fia, Ibráhím elfoglalták a szíriai oszmán tartományokat. Ekkor a szíriai, elsősorban keresztény költők írtak verseket Ibráhím pasához, melyekben ezt az alapvetően oszmán, törökül beszélő nagyurat arab hódítónak állították be. (Ezt az ötletet használta fel száz évvel később Antonius, melyben ehhez a pillanathoz kötötte az arab „ébredést”). Az 1830-as években, az európai forradalmak és az oszmán európai tartományok lázadásai közepette úgy tűnt, hogy bizonyos szíriai csoportok felkészültek egy új monarchiára, amely törekvés végül a nagyhatalmak közbelépése miatt meghiúsult.⁴⁸

Az irodalmi előképek és az egyiptomi hódítás mellett egy konkrétabb tervnek alapozott meg a híres algériai 'Abd al-Qádir b. Muhjí al-Dín (1808–1883). Őt a franciák számúzték, mivel a gyarmatosítás elleni ellenállást vezette, és Damaszkuszban telepedett le (az ő leszármazottja Sza'íd 'Abd al-Qádir, aki a brit sereget fogadja 1918-ban). Az 1860-as években több francia terv is született, hogy őt használják fel az angol befolyás ellensúlyaként, és ezek a tervek mint uralkodót képzelték el. Például 1860-ban egy francia pamflet mint egy „arab császárt” éltette Párizsban, majd nemsokára a francia sajtó elkezdte azt vitatni, hogy miképpen lehetne felhasználni egy független szíriai királyság vagy még inkább arab birodalom megeremtésére. Később, 1877-ben damaszkuszi előkelők egy csoportja felajánlott neki valamifajta szíriai királyságot (a részletek nem ismertek), melyet ő el is fogadott azzal a feltétellel, hogy az oszmán szultán megmarad spirituális kalifának. Egy évvel később egy libanoni keresztény előkelő (Júszuf Karam) hasonló ajánlatát is elfogadta, és még az 1880-as évek elején, halála előtt is biztosította immár az angolokat, hogy készen áll egy fegyveres felkelésre, ha királyságot adnak neki.⁴⁹

Ezek a nagyrészt nagyhatalmi játszmák hálózatában keletkező tervek és ellentervek nem jelentek meg az arab nyilvánosságban hivatalosan, de különböző szóbeszéddek terjedtek egy lehetséges szíriai királyságról, melyben csak az volt a biztos, hogy Damaszkusz lesz a központja. Ezen állam történeti előképe az Omajjád Kalifátus lett volna, annak minden világi pompájával és romantizált hatalmával.

Az első világháború előtti évtizedben mind Palmúra királysága, mind az Omajjád Kalifátus beépült a *sámi* értelmiségiek történeti képzeletébe (Zenóbia állama egyébként egészen a 2000-es évekig a szíriai iskolákban a modern Szíria előképeként jelent meg). Ez nem jelentette azt, hogy feltétlenül független államot szerettek volna. Az Oszmán Birodalom jó lehetőségeket biztosított a lojális arab polgároknak. A birodalmi hűség még az 1908-as, erőszakos törökösítéssel járó forradalom után sem tört meg általában. A sámi elégedetlenek egy része például a magyar-osztrák kiegyezést modellnek tekintve egyfajta dualista arab–török monarchiát szeretett volna. Persze nagyhatalmak és romantikus képzelgők időről időre vadabb terveket vetettek fel. Például 1905-ben francia pamfletek egy egységes arab birodalmat kö-

⁴⁸ Adam Mestyan, *Arab Patriotism – The Ideology and Culture of Power in Late Ottoman Egypt* (Princeton University Press, Princeton, 2017), Chapter One.

⁴⁹ Marcel Emerit, “La crise syrienne et l’expansion économique française en 1860,” *Revue Historique* 207, Fasc. 2 (1952): 211–232, itt 216, 218, 221; Ş. Tufan Buzpinar, “Opposition to the Ottoman Caliphate in the Early Years of Abdülhamid II: 1877–1882,” *Die Welt des Islams* 36, 1 (1996): 59–89, itt 69–71.

veteltek az Eufrátesztől a Szezei-csatornáig.⁵⁰ Itt most nincs mód megvitatni az összes első világháború előtti ötletet egy etnikai vagy nyelvi alapú arab monarchia létrehozására a sámi területeken (vagy legalábbis Damaszkusz központtal). A lényeg az, hogy az 1918-as katonai hódításnak és Fejszál embereinek volt mire építeniük a propagandában, amikor egy szíriai királyságról kezdtek el beszélni.

Így az sem meglepő, hogy Fejszál katonai szíriai királysága után is megmaradt a monarchikus eszme mind a helyi, mind a nemzetközi politikában. Amikor 1926 után a franciák elkezdtek egy alaptörvényt készíteni és több kisebb államból összerakni a mai (vagy legalábbis 2011-ig ismert) Szíriát, mind ők, mind a helyiek egy királyságot is fontolgattak. De hát ki legyen a király? Jelentkezőkből nem volt hiány.

A hásimita család és azon belül 'Abdallah (1882–1951), Fejszál testvére, akit időközben Transzjordánia emírévé tettek az angolok (ma ez a Jordán Királyság), az 1940-es évekig nem adta fel Szíria trónjának ábrándját. 1920 őszén ő már azt mondta követőinek, hogy a Fejszál-nak tett szíriai hűségük továbbra is érvényes, merthogy az igazából a hásimita család számára történt. Csak immáron saját maga képviseli ezt a családot. A jordániai emirátust valami nagyobbra való várakozásként fogta fel. 1936–39 között többször is javaslatot tett a franciáknak Szíria és Transzjordánia egyesítésére királysága alatt. 1941-ben, amikor a britek és a Szabad Francia csapatok elfoglalták Szíriát, megint próbálkozott az angoloknál, de ismét sikertelenül.⁵¹ Testvérei, Fejszál és 'Ali is többször próbálkoztak a francia hatóságoknál vagy a helyieknél, hogy királyként iktassák be őket. Ez azért volt lehetséges, mert mint fent említettem, nem alakult meg rögtön egy Szíria nevű állam a francia mandátum alatt. A franciák valószínű és nemzetiségi alapon hat kisebb államot hoztak létre a nekik jutó sámi területeken (Palesztína és Transzjordánia természetesen az angoloké lett), és csak az 1925-ös nagy lázadás után kezdték lassan egyesíteni ezeket, először Damaszkusz és Aleppó államokat.

A nagy lehetőség 1928-ban jött el, amikor – a mandátum eredeti céljával összhangban – a franciák fogcsikorgatva bár, de bejelentették, hogy választások lesznek egy alkotmányozó nemzetgyűlésre, hogy végre (újra) megalakuljon Szíria állama. Természetesen az alkotmányozó nemzetgyűlés első kérdése az volt, hogy milyen államformája is legyen ennek az új alakulatnak. A franciák nem voltak feltétlenül egy királyság ellen. Auguste Ponsot (1877–1963) francia főbiztos Khoury interpretációja szerint az alkotmányozó folyamat megzavarására tudatosan vetette fel egy királyság ötletét.⁵² Valójában azonban a francia konzervatív birodalomépítőknél volt egy monarchista csoportja (vagyis akik Szíria kormányzását egy helyi királyon keresztül képzelték el) 1926–28-ban. Mind Fejszál Irakból, mind 'Abdallah Transzjordániából talált támogatókat, illetve küldtek ügynököket, olyannyira, hogy még egy Monarchista Nemzeti Párt is megalakult. A sámi városokban erre reakcióként jelentős köztársaság-párti csoportok alakultak.

1928-ban egy érdekes polémia is kialakult, melynek elemzésébe itt nem lehet belemenni. A lényeg, hogy ebben a pillanatban a damaszkuszi muszlim vallástudósok nyíltan megnyilvá-

⁵⁰ Document without date, attached to Adana British Vice-Consul's letter, dated 1 February 1905, in Anita L. P. Burdett, ed, *Arab Dissident Movements, 1905–1955* ([Slough]: Archive Editions, 1996), 1:3–9.

⁵¹ Yehoshua Porath, *In Search of Arab Unity, 1930–1945* (Frank Cass, London, 1986), 22, 25–26, 29, 32–33.

⁵² Philip Khoury, *Syria and the French Mandate – The Politics of Arab Nationalism, 1920–1945* (Princeton University Press, Princeton, 1987), 337.

nultak politikai kérdésekben, és elkezdtek hirdetni, hogy csak a monarchikus kormányzási forma biztosítja a majdani független Szíria muszlim karakterét. Egy muszlim király kell tehát. Ez természetesen szorosan összefüggött az abban az időben dúló még nagyobb, nemzetközi muszlim vitával a kalifátusról. Nemcsak a fejszáli nosztalgia, hanem egy új politikai teológiai interpretáció is megjelent a *sámi* közvéleményben.

Igazi versenyfutás alakult ki 1928 és 1931 között, hogy – amennyiben Szíria királyság lesz – akkor ki legyen a trónon. A lapok olyan értesüléseket szellőztettek meg, mely szerint a trónra várakozók között szerepel: Fejszál b. ‘Abd al-‘Azíz, a szaúdi elsőszülött, Zejd hásimita herceg, a helyi oszmán arisztokrata „Damad” Ahmad Námi és egyiptomi arisztokraták: Omár Tuszun, illetve az ex-kedive, II. Abbász Hilmi. Végül feltűnt még egy arab-francia arisztokrata is, észak-afrikai és egyiptomi gyökerekkel, ‘Ádil bin ‘Ayad (1883–1953). Ezt a Sorbonne-on végzett embert 1929-ben néhány arab és francia újság „hivatalosan” nominálta a trónra, természetesen francia támogatással. Noha időközben a szíriai alkotmányozó gyűlés egyértelműen köztársasági formát deklarált, Ponsot felfüggesztette tevékenységüket, és ő maga jelentett be egy alaptörvényt 1930-ban. 1931-ben úgy tűnt, hogy mégis lehetséges egy monarchia, és ‘Ali hásimita herceg lenne a befutó.⁵³

Az 1940-es évekig a hásimita uralkodóházak és hűséges embereik olykor-olykor kísérleteket tettek arra, hogy akár a franciákat, akár az angolokat meggyőzzék egy szíriai monarchiáról, sokszor pánarabista tervekben (tehát Irakkal vagy Transzjordániával perszonálunióban) vagy maguk a franciák kezdtek el jelöltek keresni. De a szaúdi uralkodóház is megmaradt lehetőségnek, például még 1939-ben is felmerült, hogy Ibn Sza‘úd egyik fia legyen a szíriai király.⁵⁴ Szíria trónja, ez a képzeletbeli trón tehát nagyon is valóságos politikai tartalommal rendelkezett: miközben a nagypolitika különböző érdekek mentén használta, a regionális elit potenciális zsákmányként tekintett rá, számos helyi számára a független állami létet, egy morális büszkeséget és nosztalgiát, míg megint másoknak egy új iszlám politikai teológiát képviselt.

Összefoglalás

A „Szíriai Királyság” az oszmán kisázsiai tartományok angol-arab katonai megszállásának eredménye volt 1920-ban. A volt oszmán-arab városi előkelők és katonatisztek megegyezést kerestek a függetlenség érdekében. Alkotmányos monarchia, függetlenség és területi egység (Palesztinával és Libanonnal) együtt járt az állami lét deklarálásában. Noha az angolok már korábban felkészítették Fejszált, és egy képzeletbeli királyság és annak képzeletbeli trónja az arab értelmiség számára nem volt teljesen új, a szíriai királyság nem egy mesterterv alapján jött létre. A helyiek, Fejszál embereinek nyomására, 1919 nyarán az amerikai bizottságnak prezentálták először ezt az ötletet nyíltan, mintegy előre menekülve a mandátumrendszer elől. 1920 márciusában, belső ellentétektől feszítve, a mandátumrendszer hivatalos beiktatása előtt, az ad hoc nemzetgyűlés kétségbeesetten deklarálta a királyságot.

Fontos, hogy királyságként független államot kreálni nem volt idejétmúlt ötlet. Államalapító királyok általában hódítással kezdik uralmukat, és erőszak árán verik le az ellenzékét, és ebből a sorból Fejszál sem lógott ki. A világháború utáni nemzetközi rendezés számos kisebb

⁵³ Arab sajtóösszefoglalók 1928 és 1931 között, R2328-R2329, NL.

⁵⁴ Porath, *In Search of Arab Unity*, 27.

független királyságot eredményezett Afganisztántól Jugoszláviáig. Fejszál apja, a magára hagyott al-Huszajn is magányos királyként uralkodott Mekkában. Ne felejtjük, még Magyarország is királyság volt a két világháború között, és számosan úgy vélték, hogy a korona, legalábbis szimbolikusan, az ország területi integritását képviseli. Ez a monarchikus rend kiegészült még a brit és francia birodalomban alkalmazott vazallus monarchiákkal (pl. az indiai „Native States” vagy az öbölbeli arab „Trucial States”). Tehát egy király mint egy új nemzetállam összetartó ereje, fizikai szimbóluma, a kor normáinak megfelelt.

Összességében, az első világháború hivatalos lezárása utáni nyolc év több szenvedést hozott az arab területeken mint a világháború maga. Az 1918 és az 1926 közötti időszakban egy késleltetett háború zajlott. Ekkor a megszálló angol és francia hadseregek többet kellett harcolniuk a helyiek ellen, mint korábban az oszmán hadsereg ellen. Két nagy lázadás – a nemzeti történetírásokban „forradalom” – 1920 nyarán Dél-Irakban és 1925-ben Szíriában tört ki, de 1919-től folyamatos harcok és villongások voltak Egyiptomban és Palesztinában is. Ebben az időszakban a szíriai eseményeket is a mandátumrendszer elleni lázadásnak tekinthetjük. Sok helyütt könyörtelen, sokszor bejelentés nélküli (a polgári lakosságot szándékosan célzó) légi bombázással és olykor az elfogott lázadók kínzásával és kivégzésével válszoltak a francia és angol hatalom képviselői.

